

Somogyi László

Civil internáltak megjelenítése az I. világháborús magyarországi sajtópropagandában

Az I. világháború történetét kutató szakemberek körében aránylag széles körű a konszenzus arról, hogy ez a világméretű konfliktus minden korábbinál brutálisabb hatást gyakorolt a nem harcolók életére. A civilek ekkor váltak igazán aktív szenvedőivé a háborúknak, hiszen őket ebben a konfliktusban érte először ilyen mértékű erőszak.¹ Ez sok más mellett abban is megmutatkozott, hogy a szembenálló felek a hadiállapotban álló országok helyben tartózkodó állampolgárait internáltak, internálótáborokba gyűjtötték össze. A háborúzó európai államok 1914 és 1920 között 400 ezer civilt internáltak.²

Az I. világháború totális voltából eredően a küzdelem a közéletet sem hagyta érintetlenül. Minden hadviselő fél komoly hangsúlyt fektetett a propagandára, amelynek eljuttatása az adott ország lakosságához elsősorban a sajtó feladata volt. A sajtó közvéleményformáló, befolyásoló szerepe különösen megnő kiélezett helyzetekben, kritikus időszakokban, amikor a különböző társadalmi-politikai csoportok, irányok képviselői éppen a sajtó felhasználásával juttatják kifejezésre céljaikat, illetve annak révén igyekeznek érvényt szerezni e céloknak. Háború esetén ez még inkább igaz, ez a magyarázata annak, hogy az I. világháború időszakában a sajtó súlya és fontossága jelentősen megnőtt.³

A sajtóban megjelenő propaganda egyik legfontosabb célja az volt, hogy megmutassa: a saját részről vívott háború igazságos, a másik fél háborúja viszont igazságtalan, a saját katonák minden szabályt betartva harcolnak, míg a másik oldalon barbárok állnak.⁴ A háború alatt a szembenálló felek hamar felismerték az ellenség elfogott katonáinak és civil polgárainak propagandaértékét. A hadifoglyok ilyen célú felhasználása mellett egy másik kiváló propagandaalany is megjelent: az internált civil.

A korszak sajtópropagandája kihasználta a technikai fejlődés adta lehetőségeket: az internálótáborokban őrzöttek képi reprezentációja – hasonlóan a hadifoglyokéhoz – viszonylag nagy számban maradt fenn azokban a sajtótermékekben,

¹ Landgraf 2015: 127.

² Stibbe 2014.

³ Mucsi 1984: 192.

⁴ Pollmann 2015: 51.

amelyek fotográfiákat is közöltek, kellemetlen vagy megalázó helyzetekben azonban sohasem ábrázolták ezeket az embereket.⁵

„A sajtószolgálat propagandaszolgálat” – olvasható a főhadparancsnokság 1917-ben kiadott egyik utasításában. Ebből kifolyólag a hírlapok gyorsan a háborús propaganda eszközeivé váltak.⁶ Ugyanakkor a háború alatt működő cenzúra meg is határozta az újságokban megjelenő propagandát, amelyet a sajtó világában önszántából kezdett el alkalmazni. A magyar sajtótermékek mindentől függetlenül igyekeztek pontosan követni a kormányzat útmutatásait; közölték az MTI-ben, illetve a *Budapesti Tudósító*ban kiadott kommunikéit; hivatalosan engedélyezett információkat vettek át, és általában véve kerültek azoknak a híreknek a közlését, amelyek „a közönség körében izgalmat vagy félelmet kelthettek”.⁷

E tanulmány célja annak bemutatása, hogy miként jelentek meg a világháború alatt valamilyen okból fogva tartott civilek a sajtópropagandában. Elsősorban arra keresem a választ, hogy ezek az emberek hogyan illeszkedtek a propagandába, az milyen kommunikációs eszköztárat használt velük kapcsolatban, milyen képet festett róluk, illetve a sajtón keresztül milyen hatást próbált gyakorolni az olvasóközönségre azzal, hogy gyakran tendenciózusan mutatta be nemcsak a hazánkban fogva tartott külföldiek, hanem a külföldön internált magyar (és osztrák) állampolgárok sorsát is. Ebből kiindulva – az említetteken túl – fontosnak tartottam megvizsgálni a korabeli sajtó hangvételét abból a szempontból, hogy milyen narratívát használt a külföldön kitelepített magyar, illetve a Magyarországon fogva tartott külföldiek viszonylatában (ilyen például a dehumanizálás kérdése), valamint, hogy miként változott ez a narratíva a háborús események hatására.

A forrásokat tekintve – természetesen a teljesség igénye nélkül – a kutatásba a jelentősebb példányszámú és szélesebb olvasóközönséget maga mögött tudó fővárosi és országosan megjelenő politikai napi- és hetilapokat, illetve képes magazinokat vontam be. Az összesen tizenhat újságból négy (*Az Est*, *Budapesti Hírlap*, *Pesti Hírlap*, *Vasárnapi Újság*) esetében a háború egész időtartama alatt megjelenő számokat vizsgáltam meg.⁸ A legfontosabb szempontnak tehát a példányszámot tartottam, de az is érdekelt, hogy a politikailag eltérő térben mozgó sajtóorgánumok propaganda alkalmazása között volt-e valamilyen különbség.

A vizsgálatot kiegészítettem olyan magyar újságokkal is, amelyek csekélyebb példányszámban jelentek meg ugyan, de a téma szempontjából releváns írásokat

⁵ Vö. Landgraf 2015: 144. Az internáltakról készült fotók alkotóinak nevei sajnos csak elvétve ismertek. A fogvatartottak ábrázolásának tekintetében ugyanakkor – a már említett negatív kölcsönösség miatt – ajánlatos volt olyan képet sugározni, amelyik azt mutatta, hogy jó körülmények között töltik a fogságukat.

⁶ Buzinkay 2016: 315.

⁷ Mucsi 1984: 195.

⁸ A kutatást természetesen alapvetően befolyásolták az online térben (ADT) elérhető sajtóforrások is. Ezek közül igyekeztem azokat kiválasztani, amelyeknek a teljes évfolyamai felkerültek az internetre. A tárgyalt időszak lapjainak példányszámáról: Buzinkay 1993: 98.

tartalmaztak.⁹ Néhány esetben vidéki lapokban megjelent cikkeket is felhasználtam, mert egy-egy esetet tekintve azok jobban rávilágítanak az alkalmazott propaganda természetére. Ezek mellett külföldi – osztrák és francia – lapokban megjelent magyar vonatkozású cikkeket is igyekeztem bevonni a vizsgálódásba. A francia lapok vizsgálatát valójában kísérleti céllal, egyfajta kontrollforrásként szerettem volna alkalmazni, ami azért tűnt logikus lépésnek, mert a magyar sajtó elsősorban a francia táborokban őrzött magyarokról számolt be. Ennek kapcsán arra voltam kíváncsi, vajon a francia sajtóban is megjelenik-e ez a tendencia a Magyarországon őrzött francia állampolgárok esetében.¹⁰ Az eddig elvégzett kutatás során a *Le Matin*-ban találtam értékelhető adatokat. Az újság, a korszak egyik legnagyobb példányszámú napilapja, egy konkrét magyar eset francia vonatkozásaival kapcsolatban szolgált forrásként.

A propaganda szempontjából a magyarországi lapokban elsősorban az itt fogva tartott francia, illetve – kisebb mennyiségben – angol állampolgárok jelentek meg. Az általam megvizsgált sajtótermékekben felülreprezentáltak a franciaellenes megnyilvánulások, aminek talán az lehetett az oka, hogy francia földön igen sok magyar állampolgárt internáltak, és az ottani táborokban uralkodó viszonyokat, bánásmódot gyakran tárgyalták a hazai lapok. A sajtócikkek valóságtartalmának ellenőrzése természetesen ma már gyakorlatilag lehetetlen. Egy részük azonban biztos, hogy valós tényeken alapult, hiszen az állításaik az Országos Levéltárban őrzött, 1914 és 1918 között keletkezett kül- és belügyminisztériumi jelentésekben is visszaköszönek.¹¹ Végül meg kell említeni a mozgókép forrásként való felhasználásának lehetőségét is. Ezzel kapcsolatban egy 1917-ben készült, Magyarországon is játszott, internáltakról szóló, propagandajellegű német filmprodukció rövid bemutatásával és kontextusba helyezésével is vizsgálok a témát.¹²

Az I. világháború alatt alkalmazott propagandával kapcsolatos szakirodalom széles skálát ölel fel. Ebben a civil internáltak nem feltétlenül jelennek meg külön egységként, a témában megjelent munkák nagy része azonban legalább érintőlegesen említést tesz róluk. A munkámban – a szigorúan a teljesség igénye nélkül – bemutatott historiográfia szintén csak egy egészen kis szeletét adja a vizsgált területnek.

⁹ Itt olyan újságokat vontam be a kutatásba, amelyeket a kutatás korábbi szakaszában már vizsgáltam.

¹⁰ Az I. világháború alatt kiadott francia lapok elérhetőek az interneten, a Francia Nemzeti Könyvtár által létrehozott *Gallica* nevű oldalon.

¹¹ Ezek jó része 1914 végén és 1915-ben felvett, a franciaországi táborokból elengedett magyar állampolgároktól származó vallomások, beszámolókat tartalmaz.

¹² A kép természetesen nem teljes, hiszen még az I. világháború alatt létrehozott magyarországi táborrendszer feltérképezése is várat magára. Jövőbe mutató feladat például a gyöngyösi és az egri helyi sajtótermékek kutatása, ezek ugyanis az ott működő koncentrációs telepekkel, illetve azoknak a propagandában való megjelenésével kapcsolatban tartalmazhatnak fontos információkat.

A téma kutatásában jelentős előnyre tettek szert az angolszász, azon belül is az angol szerzők.¹³ Fontos megállapításokat tett Zoë Andrea Dennes, aki az 1899–1945 között alkalmazott brit internálási eljárásokról írta doktori disszertációját.¹⁴ Szintén megkerülhetetlen a témában Matthew Stibbe angol történész, akinek 2019-ben megjelent *Civilian Internment during the First World War* című könyve részletesebben foglalkozik a kérdéssel,¹⁵ valamint a Jay Winter által szerkesztett és a Cambridge-i Egyetem által kiadott, az I. világháború hátországi eseménytörténetét feldolgozó munka harmadik kötete is.¹⁶ Viszonylag bővebben foglalkozik a kérdéssel a téma egyik jeles szakértője, Panikos Panayi angol történész a 2019-ben kiadott, az I. világháború alatt Nagy-Britanniában végrehajtott internálásokat feldolgozó munkájában.¹⁷

Hazai viszonylatban az I. világháborús propaganda mint a hátszágkutatás egyik meghatározó eleme, eddig nagyrészt általánosabb formában került tárgyalásra. A kutatásoknak a 2014-ben kezdődő centenáriumi komoly lendületet adott. A tanulmány elkészítése során értékes segítséget jelentett Olasz Lajos sajtóirányítással és propagandával kapcsolatos, 2019-es írása.¹⁸ Ugyanígy kell említeni Landgraf Ildikó elemzését a *Vasárnapi Ujságnak* az I. világháború alatt kiadott fotóiról, mely munkában a hadifogoly/internált ábrázolás is szóba került.¹⁹ Pollmann Ferenc több tanulmányában foglalkozott a háborús propaganda kérdésével mint az átalakuló hadviselés egyik eszközével.²⁰ Végül meg kell említeni jelen tanulmány szerzőjét, aki specifikusan az I. világháború alatt internáltak propagandájában való megjelenését vizsgálta 2023-ban megjelent könyvében.²¹

ÉRTELMEZÉSI KERETEK

A világháború kirobbanásakor – hasonlóan más hadviselő országokhoz – az Osztrák–Magyar Monarchiában is általános sajtócenzúra lépett életbe.²² Ennek részeként a hadifogolytáborokban és a civil internálótáborokban uralkodó, nem mindig megfelelő körülményekről tilos volt tudósítani, kizárólag csak a pozitív fejleményekről engedték tájékoztatni a közvéleményt. Ez a torzított beállítás nemcsak azért volt fontos, hogy ne érhesse – jogos – kritika a hadifogoly- és in-

¹³ Ez természetesen nem jelenti azt, hogy más országok történészei nem foglalkoztak a kérdéssel. Példaként említhető a francia nyelvterületen referencia értékűnek számító Jean-Claude Farcy munkája: Farcy 1995.

¹⁴ Dennes 2012.

¹⁵ Stibbe 2019.

¹⁶ Winter (ed.) 2014.

¹⁷ Panayi 2012.

¹⁸ Olasz 2019.

¹⁹ Landgraf 2015.

²⁰ Lásd például: Pollmann 2015, 2016.

²¹ Somogyi 2023.

²² A főbb hadviselő feleknél bevezetett cenzúrázásról lásd bővebben: Olasz 2019.

ternáltügyek kezelését, hanem azért is, hogy lesújtó ítéletet lehessen mondani az antant fogolytáborokban uralkodó állapotokról.²³

A propaganda célja az volt, hogy erkölcsi értelemben véve az ellenség fölé lehessen kerülni. Ennek jegyében a hivatalos állami propaganda a nemzeti hadviselés része lett. Rendkívül fontossá vált az információk ellenőrzése, ami együtt járt azzal a felismeréssel, hogy a harcolók és a nem harcolók tekintetében a meggyőzés minden elemét össze kell hangolni.²⁴ E gondolatmenetbe illeszkedik az atrocitás-propaganda széles körű alkalmazása is. Miután a szembenálló felek igyekeztek a háború kirobantásának felelősségét az ellenségre hárítani, a következő lépés az volt, hogy az ellenséget kegyetlennek, barbárnak és embertelennek tüntessék fel. Az I. világháborúban minden hadviselő fél alkalmazta az atrocitás-propagandát, és ehhez a nagyrészt még a háborút megelőző időszakban kialakult sztereotípiákat használták fel.

Az atrocitás-propagandának négy fontos célja volt: 1. az ellenséggel szembeni gyűlölet felszítása; 2. a saját hátország meggyőzése arról, hogy igazságos háborúban vesz részt; 3. a semleges országok támogatásának megszerzése; 4. a saját szövetségesek támogatásának fenntartása.²⁵ E propaganda azon a feltevésen alapult, hogy ha a nemzetközi hadijog megsértése a nyilvánosság elé kerül, akkor az befolyásolja a döntéshozók és a hátország értékítéletét. Minél kirívóbb a sérelem, annál alkalmasabb a kívánt hatás kiváltására.

A Magyarország területén internált külföldi állampolgárságú személyekkel kapcsolatban a felsorolt négy pont közül az első kettő a releváns. A háborús propagandagépezet irányítói hamar meglátták a bennük rejlő lehetőséget, amit a kor sajtótermékeiben fellelhető, róluk készült számos újságcikk, riport, fotográfia is bizonyít.

A propagandában, amely 1914 nyarán különösebb központi szervezés nélkül is beindult,²⁶ a hatóságok elsősorban a hazai közvélemény előtt kívánták bizonyítani, hogy az itt őrzött külföldiek életkörülményei jók. Ezzel akartak – különösen a háború első két évében – jogalapot szerezni ahhoz, hogy vádolhassák az ellenséges országok kormányait a külföldi internálótáborokban élő osztrák és magyar állampolgárok helyzetete miatt. A sajtóban megjelenő ilyen típusú írások tehát elsősorban a magyar közvéleménynek szóltak.

²³ Olasz 2019: 113.

²⁴ Balázs 2016: 159.

²⁵ Cull, Culbert és Welch fogalmazza meg ezt a tételt a propagandáról szóló ötkötetes enciklopédiájukban: Cull–Culbert–Welch 2003: 24; lásd még: Pollmann 2016: 75.

²⁶ Takács 2017: 30.

AZ INTERNÁLTAKKAL KAPCSOLATOS PROPAGANDA A HÁBORÚ ELEJÉN (1914–1915)

A háború kirobbanásakor a legtöbb hazai sajtóorgánium meghatározó elemét a francia területről menekülő, illetve az ott elfogott magyarok hányattatásainak leírása jelentette. Ezen belül is jelentős helyet foglalt el a lapokban a Franciaországban 1914 augusztusában uralkodó „*panique*” leírása, a franciák agresszív fellépése az ellenségesnek minősített külföldiekkel szemben. Az év vége felé megindultak a repatriálások Franciaországból, a visszatérők pedig bőséges anyagot szolgáltatottak a sajtónak. Ezekben a riportokban elsősorban a táborokban átélt megpróbáltatásokat hangsúlyozták, implicit módon ellenszenvesnek festve le egyúttal a franciákat is.²⁷ A hazatérőkkel készült riportok vagy az általuk írt cikkek a franciák (hétköznapi emberek, csendőrök, katonák, hivatalnokok) ellenségességét, vagy akár kegyetlenségét domborították ki. Már a háborúnak ebben a kezdeti szakaszában is felbukkant az a jellegzetes propagandaelem, mely szerint a francia civilizáció ugyan magasabb rendűnek tartja magát, ennek ellenére megalázó és kegyetlen módon bánik a fogságba került civilekkel.²⁸

A táborokban uralkodó állapotok és a bánásmód szintén visszatérő elemei voltak a beszámolóknak, és ennek propagandaértékét a magyar sajtó igyekezett is kiaknázni.²⁹ Ebben a két évben különösen sok ilyen jellegű írás jelent meg, amelyeknek

„[...] nem annyira az volt a céljuk, hogy erkölcsi kampányt indítsanak Franciaország ellen, amely különben olyan szívesen dicsekszik magasrendű civilizációjával, mint inkább az, hogy a semleges külföldre való hatásukkal nyomást gyakoroljanak a francia kormányra és a szerencsétlenek számára jobb bánásmódot biztosítsanak.”³⁰

A beszámolók mindegyikébe bekerült egy-egy dehonesztáló megjegyzés vagy cinikus hangvételű jelző, olyan szövegkörnyezetben, amely világhossá tette ezek propagandahatását.³¹

²⁷ A lapok becsületére szolgáljon, hogy hitelesen közvetítették a hazaérkezettek beszámolóit, amelyekben pozitív megnyilatkozások is előfordultak a franciákkal kapcsolatban. Ezeket érdekes módon a cenzúra sem távolította el. Például: N. N. 1914a: Megérkezés a francia fogságból. *Az Est* 1914. november 9. 2.

²⁸ Az egyes beszámolók szerint a háború kezdeti időszakában a francia hatóságok nem tudtak megfelelő élelmezést és elhelyezést biztosítani a fogvatartottaknak. Több esetben a helyi adminisztráció vagy a katonai hatóságok kegyetlenkedéseiről, nem megfelelő hozzáállásáról is érkeztek hírek. Bővebben: Somogyi 2016a.

²⁹ Csak néhány példa: N. N. 1914a; dr. Fóthi József Lajos 1915: A franciák várfogságban tartják az internáltakat. *Az Est* 1915. szeptember 19. 6.

³⁰ N. N. 1914b: Hogy bánik Franciaország az internáltakkal? *Pesti Hírlap* 1914. november 6. 5.

³¹ Csak egy példa: „[...] egyesek sírtak is, amikor elbeszélték azt a súlyos kálváriát, amit a »lovagias« francia nemzet járatott velük”. N. N. 1914c: Megérkezés francia fogságból. *Pesti Hírlap* 1914. november 9. 7.

Jól példázza a fent elmondottakat a *Pesti Hírlap*ban 1914 végén megjelent, az ellenség kezébe került hadifoglyokról, sebesültekről és internáltakról moralizáló hangon megírt, de természetesen propagandát is bősséggel tartalmazó írás. A névtelen szerző a háborús etikával való ellentmondásnak tekintette a fegyvertelen külföldi állampolgárokkal szemben alkalmazott fegyveres erőszakot, különösen kiemelve azt, hogy mindez olyan országokban történt, „amelyek magukat első-sorban kultúrállamnak szeretik feltüntetni: Franciaországban és főként Angliában”.³² Az olyan jelző, mint a cikkben többször használt „művelt”, egyértelműen cinikus kontextusba helyezve jelent meg, hiszen a Franciaországgal (és Angliával) kapcsolatos propaganda vezérfonala az volt, hogy ami a humanitást illeti, e két, magát kultúrnemzetnek, a világ vezetőjének tartott állam leszerepelt e téren, és ezt a területükön maradt idegen (nem csak a magyar) állampolgárokkal való bánásmód bizonyítja. Ebben a relációban érdemes megemlíteni a fogva tartás egyik neuralgikus pontját, az élelmezést, amelynek hiányosságait az angliai internáltak esetében a sajtó is igyekezett kihasználni:

„Az angol modor jellemzésére ide kell kapcsolnunk azt a kínos képet is, amit a magyar, osztrák és német polgároknak angol fogsága nyújt, amidőn az internált civil hadifoglyoknak kukacos húst és moslék-levest adnak enni a műveltnék hirdetett Angliában.”³³

A propaganda a civil internáltakkal kapcsolatos bánásmódot olyan kreált, gyakran visszatérő negatív sztereotípiákkal is igyekezett alátámasztani, minthogy:

„Az angolok kalmárszellemét s a franciák kapzsiságát jellemzi, hogy a közjük került idegen állampolgárok egzisztenciájára még nagyobb gyűlölettel csaptak le, mint a fegyveres ellenségre. Egyenesen rabló tempónak kell deklarálnunk ezt az eljárást; mert ezzel azt az irigységet és tolvaj szándékot is elárulják, amit az idegenek vagyónál szemben táplálnak.”³⁴

A *Pesti Hírlap* névtelen szerzője a francia kultúra olyan, mindenki által ismert (és csodált) vívmányát is vitriolos hangon támadta – egyszersmind gúnyt űzve abból – mint a szakácsművészet:

„A világhírű francia udvariasság dohos cellákba zárta a védtelen nőket és ártatlan gyermekeket, a világhírű francia szakácsművészet pedig három hónapon át nap-nap

³² N. N. 1914d: A hadifoglyok. *Pesti Hírlap* 1914. december 22. 1.

³³ N. N. 1914d. Az igazság kedvéért el kell mondani, hogy a világháború alatt talán a brit internálótáborokban volt a legjobb az élelmezés. Ezt alátámasztják a fennmaradt brit élelmezési listák, tábori étrendek és a táborokat meglátogató amerikai diplomaták jelentései is. Érzékeltetésnek az élelmezésről lásd: Somogyi 2016b.

³⁴ N. N. 1914d.

után egy tál krumplilevest lökött eléjük. Mindig krumplilevest és soha semmi mást, mint krumplilevest.”³⁵

A *Vasárnapi Ujság* szintén ezt a vonalat követte, amikor a francia udvariasság „lelepleződéséről” írt, amely nem más, mint máz, hiszen olyan külföldieket zárt táborokba, akiket „a békés munka, a tanulás vágya, a szimpátia, sőt egyiket-másikat a rajongás vitte oda”.³⁶

PROPAGANDA 1915–1916 FOLYAMÁN

A háború második és harmadik évében folytatódott az internált civilek propagandában való gyakori felhasználása, annak ellenére, hogy egy minisztériumi direktíva nemkívánatosnak minősítette azt, hogy az újságok írjanak a Monarchiában felállított hadifogolytáborok kedvezőtlen egészségügyi viszonyairól, illetve a külföldön internált magyar állampolgárok helyzetéről.³⁷ Erre az időszakra már jellemző lett a „mi jól bánunk az övéikkel” versus „ők rosszul bánnak a mieinkkel” narratíva.

Az agitáció fontos eleme volt az, amikor jól ismert emberek számoltak be a közvéleménynek az internálótáborban eltöltött időszakról. Így készült például több hasábos interjú és alapos beszámoló Héderváry Lehel országgyűlési képviselővel, Rippl-Rónai József festőművésszel vagy Buza Barna politikussal. Az ő szájukból még hitelesebben hangzottak azok az információk, amelyeket a sajtó hétköznapi emberek értesülései alapján közölt elsősorban a Franciaországban és a francia táborokban tapasztalatról.

A franciák nem csak a magyar internáltakkal való bánásmód miatt kerültek a lapok hasábjaira. Egy 1915 májusában a *Budapesti Hírlap*ban megjelent írásban Pekár Gyula párhuzamot állított a magyar türelem és a franciák – szerinte – fennhéjázó, lenéző magatartása között. Állításait olyan, itt élő franciáktól kapott levelekre alapozta, amelyekben azok a magyarokhoz való viszonyukat taglalták: „biztosítom önt, igazi francia sohse rokonszenvezhetne az ön nemzetével, mert túl nagy a távolság a fennkölt francia szellem s a vad magyar betyárizmus [...] közt”. Pekár, miután kitért arra, hogy az igazi humanitás éppen abban rejlik, hogy a Magyarországon élő franciák ilyen és ehhez hasonló gondolatokat leírhatnak, kifejtette véleményét a franciák világhoz való hozzáállásáról is: „Vakság, fölületesség, javíthatatlan elfogultság: az ön-tömjéntől mit se látó tájékozatlanság, egyszóval a nagy nemzeti tudatlanság.”³⁸

³⁵ N. N. 1914d.

³⁶ Sz(öllőssy) Zs(igmond) 1914: Háborús hullámok. Az udvarias francia. *Vasárnapi Ujság* 1914. november 15. 858.

³⁷ Mucsi 1984: 197.

³⁸ Pekár Gyula 1915: Nemzeti tudatlanság. *Budapesti Hírlap* 1915. május 2. 10.

Egy másik narratívát tekintve a hazai sajtó magyar internáltak fogságból küldött leveleit vagy a hazaengedett személyek beszámolóit használta fel azt bizonyítandó, hogy az ellenség milyen rosszul bánik az internált idegen állampolgárokkal.³⁹ Az újságírók nem felejtették el megjegyezni ugyanakkor azt, hogy Magyarországon természetesen teljesen más a helyzet. Mivel viszonylag sok ilyen írás jelent meg – különösen a háború első felében –, a teljesség igénye nélkül, pusztán érzékeltetés gyanánt, érdemes egy pillantást vetni ezekre.

1915-ben a *Pesti Hírlap*ban megjelent terjedelmes levélben egy – állítása szerint – Franciaországban fogva tartott magyar állampolgár sorolta fel az őt ért sérelmeket, és követelt keményebb bánásmódot az itthon őrzött franciákkal szemben.⁴⁰ A *Friss Újság* az egyik 1915. áprilisi számában számolt be a Franciaországban internálótáborokba zárt magyarok hányattatásairól. A terjedelmes cikk néhány hazatérő „élményére” hivatkozva ostromozta az ottani hatóságokat a magyar (és általában a külföldi) internáltakkal szembeni bánásmód miatt. A szerző a propaganda egyik alappilléreinek számító erkölcsi felsőbbrendűséget sem mulasztotta el beleszőni írásába. Kiemelte:

„[Az ország területén fogva tartott] franciáknak, angoloknak, oroszoknak, szerbeknek, satöbbinek emberi jogait, akik itt élnek közöttünk, mi legteljesebben tiszteletben tartjuk. Azok [...] teljes, minden zaklatástól és bántalmazástól mentes szabadságot élvezik [...]. Oh, mennyivel különbek vagyunk, mint ők. Milyen igaz a mi emberségünk és micsoda hazugság az ő műveltségük!”⁴¹

Érdemes kitérni a Nemzetközi Vöröskereszt és a semleges országok diplomatáinak egyes hazai táborokban és telepeken tett látogatásainak a sajtóvisszhangjára is. Ezek a látogatásokon a résztvevők kivétel nélkül meglegedettségüket fejezték ki a körülményeket illetően. „A spanyol nagykövet elragadtatással nyilatkozott a magyar hatóságoknak az orosz és szerb alattvalókkal szemben tanúsított humánus bánásmódjáról” – írta többek között *Az Est* 1915 tavaszán annak kapcsán, hogy Castro⁴² bécsi spanyol nagykövet meglátogatta a váci és a ceglédi tábor, valamint az aszódi, gyöngyösi és kecskeméti koncentrációs telepet.⁴³

Egyes sajtóorgánumok értelmezésében a táborokba zárt magyarok egyetlen bűne az volt a francia kormány szemében, hogy a Monarchia Németország szövetségese volt.⁴⁴ Ugyanebben az évben a *Tolnai Világlapjában* jelent meg az első olyan írás, amelyben talán először tűnik fel az a motívum, amelyik az

³⁹ N. N. [F. A.] 1916: A Frigolet apátság foglyai. *Budapesti Hírlap* 1916. november 5. 11–12.

⁴⁰ N. N. 1915a: Magyar panasz Franciaországból. *Pesti Hírlap* 1915. március 20. 12.

⁴¹ N. N. 1915b: Egy leMBERGI fiatal joghallgató... *Friss Újság* 1915. április 9. 1.

⁴² Antonio de Castro y Casaléiz (1856–1918) Spanyolország bécsi nagykövete. Castrót 1914 márciusában akkreditálták Bécsbe, 1916-tól haláláig nagykövetként látta el feladatát.

⁴³ N. N. 1915c: A spanyol nagykövet látogatása az internáltaknál. *Az Est* 1915. április 28. 4.

⁴⁴ N. N. 1915d: Magyar foglyok Franciaországban. *Tolnai Világlapja* 1915. február 18. 16.

internálótáborokba zárt magyar férfiaknak a háború utáni emlékezetpolitikában megjelenő út- és identitáskeresését jellemezte:

„Sokan lehetnek ám közöttük erős férfiak, akiknek rettenetes szenvedés az, hogy e forogatos időkben tétlenségre vannak kárhozthatva. El vannak vágva a világtól, szinte átalusszák a világraszóló eseményeket, s ha majd elvonul a nagy vihar, akkor tudják meg csak, hogy mi volt hazájuk sorsa.”⁴⁵

A radikális szemléletű *Világ* humanista hangnemet megütve az internálást mint európai jelenséget közelítette meg, és igyekezett kidomborítani annak embertelen voltát, elsősorban arra helyezve a hangsúlyt, hogy a táborokban nem csak férfiak szenvedtek.⁴⁶ A megközelítés egyetlen szépséghibája az volt, hogy lényegében csak a magyarok és a németek kálváriáját említette, figyelmen kívül hagyva a Magyarországon vagy Ausztriában internált több ezer más állampolgárságú civil helyzetét.

A propaganda vezérfonala 1916-ban sem változott: az alaptétel az volt, hogy a hazai közvélemény milyen elfogadó és türelmes a magyar területen élő, de ellenséges országok állampolgáraival szemben. Ez az elfogadás még azt is lehetővé tette, hogy ezek az emberek nyílt színen, például közlekedési eszközön egymás között háborítatlanul beszélgessenek franciául, angolul vagy olaszul. A *Vasárnapi Ujság*ban megjelent terjedelmes cikkben ezzel kapcsolatban új elemként jelent meg az erkölcsi felülemelkedés narratívája. Eszerint a magyar internáltak messze nem élveznek a magyarországihoz hasonló szabadságot és jó bánásmódot Anglia vagy Franciaország táboraiban, de „mi sem áll tőlünk távolabb, mint az a gondolat, hogy azoknak az ártatlanoknak a balsorsáért ezeket a büntelenekeket vonjuk felelősségre”.⁴⁷ A sajtó természetesen a negatív esetekről is beszámolt. Ezek általában a magyar hatóságok jóindulatának hangsúlyozásával indultak, majd a konkrét ügy ismertetése után e jóindulattal való visszaélésre helyeződött a hangsúly.⁴⁸ Az *Est* például a brit Reuters hírügynökség Magyarországon fogva tartott angolokkal kapcsolatos, pozitív hangú jelentésére reagált meglehetősen kioktató hangnemben. A lap az erkölcsi fölény hangján és egyértelműen lekezelő tónusban, egyfajta Dávid és Góliát kontextusba helyezve tárta az olvasóközönség elé a pozitív hangú elismerést, amelynek különös jelentőséget adott, hogy az ellenségtől érkezett.⁴⁹

A Magyarországon rendőri felügyelet alá helyezett külföldiekkel kapcsolatban talán az alagi angol zsokék ügye kapta a legnagyobb hírverést. Az eset kitűnő lehetőséget kínált a hivatalos propaganda számára, az ügyről csaknem minden

⁴⁵ N. N. 1915e: Az internáltak. *Tolnai Világlapja* 1915. február 4. 14.

⁴⁶ N. N. 1915f: Az internáltak. *Világ* 1915. január 25. 1–2.

⁴⁷ Szöllösi Zsigmond 1916: A mit mi nem tudunk. *Vasárnapi Ujság* 1916. április 23. 261.

⁴⁸ Például: N. N. 1916a: Akik szidják a magyarokat. *Pesti Hírlap* 1916. szeptember 8. 13.

⁴⁹ „Könnyű dolog kultúráról és humanizmusról beszélni, amint ezt Reuterék [sic!] cselekedni szokták, de sokkal szebb ezeket az elveket gyakorlatban is követni. A nagy Anglia ebben a tekintetben tanulhatna a kis Magyarországtól.” N. N. 1916b: A Reuter [sic!] Budapesttel meg van elégedve. *Az Est* 1916. április 12. 5.

lap beszámolt, mégpedig kaján hangvétellel.⁵⁰ Az előzménye az volt, hogy a világháborút megelőzően az alagi lóversenytelepen több angol zsokét is alkalmaztak, akik az ott tenyésztett versenylovakat lovagolták. A világháború kitörésekor rendőri felügyelet alá helyezték, de szabad mozgásukban nem korlátozták őket. 1916-ban egy háromtagú vöröskeresztes bizottság érkezett Alagra, hogy tájékozzon a rendőri felügyelet alá helyezettek körülményeiről. A vizsgálat alanyai azonban éppen nem tartózkodtak a kényszerlakhelyükön, mert – természetesen a magyar hatóságok engedélyével – Bécsbe utaztak egy lóversenyre. A sajtó ezt olyan példaként tálalta, amely ékes bizonyítéka a magyar hatóságok nagylelkű bánásmódjának.

A francia táborokból érkező beszámolókat továbbra is olvasni lehetett a lapok oldalain: a cikkekben elsősorban a rossz élelmezés és a sokszor kegyetlen bánásmód témája szerepelt.⁵¹ A lovagiasság, a gáláns bánásmód propagandaeszközként való alkalmazása a képviselőházi tudósításokban is megjelent. 1916-ban például, amikor gróf Sigray Antal a Magyarországon internáltakról tartott beszédet, a kijelentéseinek egy meg nem nevezett képviselő „Nálunk meghíznak!” bekiabálásal adott nyomatékot.⁵²

AZ UTOLSÓ HÁBORÚS ÉVEK (1917–1918)

Románia 1916-os hadba lépését, majd gyors legyőzését követően 1917-ben derült fény az ország meg nem szállt területére hurcolt osztrák és magyar állampolgárok sanyarú sorsára.⁵³ A sajtó beszámolt erről, nem elfelejtkezve annak megemlézéséről, hogy a „mi hatóságaink azonban emberségesen bántak a román állampolgárokkal és sok kivételt tettek velük”.⁵⁴ Az internáltakkal való (akár rossz, akár jó) bánásmód kihangsúlyozása szemmel láthatóan begyűrűzött a politikába. Ezt jól mutatta Várady Lipót Árpád kalocsai érsek felszólalása a főrendiház egyik ülésén,

⁵⁰ Az eset olyan emlékezetes volt, hogy Jekelfalussy Zoltán, egykori belügyminisztériumi miniszteri tanácsos, aki 1914 és 1918 között az internáltak felügyeletével kapcsolatban országos hatáskörrel rendelkezett, még 1942-ben egy vele készült interjúban is beszélt az esetről. Badocsy Dénes 1942: Beszélgetés Jekelfalussy Zoltánnal. *Nemzeti Újság* 1942. augusztus 30. 7.

⁵¹ Például: N. N. [F. A.] 1916.

⁵² N. N. 1916c: A főrendiház ülése. *Pesti Hírlap* 1916. február 26. 8.

⁵³ Románia katonai vereségét követően a román kormány a cári hadsereg által megszállt területre menekült, és Iași-ba (magyarul Jászvásár) tette át az ország ideiglenes fővárosát. A visszavonuló román hadsereg nagy számban hurcolt magával hadifoglyokat és civil internáltakat. A román kormány lépésének megtorlására, valamint azon értesülések hatására, hogy a román kormány rosszul bánik a kezébe került civilekkel, kezdték el a magyar (és az osztrák) hatóságok internálótáborokba helyezni a 17 és 55 év közötti férfi román állampolgárokat. 5028/1917. (II.16.) B.M. eln. sz. rendelet a 17–55 éves összes romániai alattvaló férfiszemélyek internálásáról. *Belügyi Közlöny* (22.) 9. 1917. február 21. 268.

⁵⁴ N. N. 1917a: A román alattvalók fogolytáborainkban. *Az Est* 1917. február 5. 4.

amikor az érsek a háború erkölcsi felelősségét, köztük az internáltakkal való rossz bánásmódot az antant államokra hárította.⁵⁵

Bármilyen, az itt őrzött külföldiekkel kapcsolatos esemény került napirendre, a sajtó szinte soha nem feledkezett el azokról a jól ismert kommunikációs panelekről, amelyek a magyar hatóságok emberséges bánásmódját voltak hivatottak közvetíteni a közvélemény felé. 1917-ben egy tehetős angol gyáros Győrben rendezett bálja miatt cikkezett a *Budapesti Hírlap*. „A győri angol bál valóban érthetetlen és joggal lobbant haragra mindenkit, a ki a háború alatt alaposan megismerhette az angol gőgöt és pökhendiséget” – írta egy névtelen újságíró amiatti felháborodásában, hogy a város több prominens polgára is részt vett a már a háború előtt is a városban élő, a háború alatt pedig helyben internált, meg nem nevezett angol pénzember által rendezett bálon.⁵⁶ A magyar résztvevők nagy száma arra is utalhat, hogy a propaganda ekkor már vesztett az erejéből, de sokat nyomhattak a latban a helyi szinten működő perszonális kapcsolatok is.⁵⁷

A háború vége előtt egy évvel a sajtó már némileg enyhébb hangnemben számolt be a francia táborokból hazatérők „kalandjairól”. Egyes cikkek a franciák kimerüléséről, egyre erősebb békevágyáról szóltak, sőt az internált-kép átalakulása is megjelent: a megfáradt franciák már nem az ellenséget látják a hazafelé tartó magyar internáltban, hanem a háború áldozatát, hiszen „testvérek vagyunk mind a szenvedésben”.⁵⁸

1917-ben új kommunikációs elem bukkant fel, ám ezúttal a Magyarországon internált magyar állampolgárokkal kapcsolatban. A *Világ* több alkalommal is cikkezett arról, hogy vajon mennyire volt szükséges a tömeges internálás. A cikkek apropóját az adta, hogy Ausztriában felülvizsgálták a kényszerintézkedés alá vontak eseteit, és az eredmények alapján az osztrák hatóságok a fogva tartott civilek egy része felügyeletének a megszüntetését tervezték.⁵⁹ A lap sürgette az elhurcoltak jogainak figyelembevétele mellett az osztrák példa követését.⁶⁰

⁵⁵ „[...] mi nem gyötörtük az internáltakat, mint az angolok.” N. N. 1917b: A főrendiház ülése. *Budapesti Hírlap* 1917. április 13. 6. Gyakran felemlégette a magyar sajtó az angol táborokban tapasztalt rossz bánásmódot. Ezzel kapcsolatban az eddig elvégzett angol és magyar levéltári kutatások, a témáról szóló angol szakirodalom fontosabb munkáinak tanulmányozása és a semleges országok diplomatai által készített jelentések fényében elmondható, hogy a háború négy éve alatt az angol táborokban őrzött civilekkel való bánásmód messze a legjobb volt Európában. Az internáltak helyzetének különféle relációban való felhasználása a politikában a háború során végig megfigyelhető volt, ennek vizsgálata azonban kimeríti e tanulmány kereteit.

⁵⁶ N. N. 1917c: Angol bál Győrött. *Budapesti Hírlap* 1917. január 25. 12.

⁵⁷ A források több példával is szolgálnak arra, hogy a háború alatt egy-egy településre internált külföldiek és a helyi lakosok között kapcsolat, együttműködés alakult ki.

⁵⁸ N. N. 1917d: A veszni indult Franciaország. *Budapesti Hírlap* 1917. február 19. 5.

⁵⁹ Az intézkedést – amely az egykori fogva tartottak kártalanítását is tervbe vette, és amely a hadsereg prominenseinek erőteljes tiltakozását váltotta ki – IV. Károly egyfajta gesztusnak is szánta az antant felé.

⁶⁰ N. N. 1917e: Liberalizmust az internáltakkal szemben. *Világ* 1917. május 19. 1; Szélgjegyzetek. *Világ* 1917. július 13. 1; Pap Ágoston 1917: Az internáltak. *Világ* 1917. július 20. 10.

A sajtó mellett röviden szólni kell a filmről is, mivel a háború időszakában jelentősen megnőtt az érdeklődés a mozgókép iránt. A mozi nemcsak a szórásközpontban kapott szerepet, hanem a híradók és dokumentumfilmek révén a tömegtájékoztatás és a propaganda területén is.⁶¹ A mozgófilm már ekkor is hálás eszköze volt a propagandának, hiszen szuggesztívebb hatást tudott gyakorolni a nézőközönségre, mint a fotók vagy az újsághírek. A téma szempontjából az 1917-es év mondható jelentősnek, ekkor ugyanis új szintre lépett az internáltak vizuális reprezentációja. A sajtó, így a *Pesti Hírlap* is, 1917 tavaszán adott hírt arról, hogy a Magyar–Osztrák Filmipari Vállalat közreműködésével bemutatásra kerül az *Üldözöttek* című német film, amely „a marokkói franciák vandál kegyetlenségeit mutatja be, azokat a kegyetlenségeket, amiket az ott lévő osztrák, magyar és német lakosok ellen elkövettek”.⁶² A Gustav Fock marokkói német konzul jegyzetei alapján forgatott filmet a budapesti Uránia moziban játszották.⁶³ Vetítését eredetileg csak néhány alkalomra tervezték, a nagy érdeklődésre való tekintettel azonban hosszabb ideig a műsoron tartották. A film kiváló lehetőséget nyújtott az ellenség dehumanizálására (erre különösen jó példa a film plakátja), vagyis annak bemutatására, hogy az ellenség minden morális gátlás nélkül, brutális módon bántalmazza a civileket, a nőket és a gyermekeket.⁶⁴ A film felkorbácsolta a sajtó indulatait, és az újságok ismét elővették a háború első éveiben a franciákkal szemben alkalmazott propagandapaneleket.⁶⁵

1918-ban több olyan írás is felbukkant a lapokban, amelyek a háborús fátsultságra, érzelmi kimerülésre utaltak. A marosvásárhelyi internálótáborról⁶⁶ megjelent riport hangnemét már inkább a háborútól, a hátszországba is beszűrkedő szenvedéstől való megcsömörlés jellemezte. A bánásmódot és a körülményeket illető erkölcsi felsőbbrendűség azonban a *Magyarország* riporterének írásából sem hiányzik:

„Internált táborról beszélni most aktuális. Jönnek internáltjaink keletről, s ha halunk panaszt, s ha látunk Oláhországból visszavergődött emberroncsokat, kiket az

⁶¹ Olasz 2019: 119.

⁶² N. N. 1917f: Az üldözöttek. *Pesti Hírlap* 1917. április 8. 11.

⁶³ A film eredeti német címe *Wir Marokko-Deutschen in der Gewalt der Franzosen* (Mi marokkói-németek a franciák szorításában) volt, a magyar mozikba már az említett címmel került. Fock könyvet is írt a megpróbáltatásairól, azt 1916-ban adták ki Németországban.

⁶⁴ A film plakátjának készítője ismeretlen, de feltehetően a kor egyik ismert német plakátrajzolójához, Ludwig Kainerhez köthető. A kép előterében egy, a foglyok őrzésére rendelt francia katona látható, aki unott arccal, szenttelenül nézi a háttérben csákánnyal, csillével és ásóval gürcölő, lesóványodott civil fogvatartottakat, akik együttérzést keltenek a szemlélőben. A plakáton olvasható felírat szerint az alkotás 1917. május 4-től került a német mozikba.

⁶⁵ N. N. 1917g: Az üldözöttek. *Budapesti Hírlap* 1917. április 24. 7.

⁶⁶ A marosvásárhelyi tábor internálótáborként való működése még ma is több kérdést felvet. Itt feltehetően erdélyi evakuáltak kerültek nagyobb számban elhelyezésre, de valószínűleg internáltak is bekerülhettek ide. Az azonban tény, hogy a háború utolsó évében a sajtó már tudósított a táborról. Vákár P. Artúr 1918: A marosvásárhelyi internált táborban. *Magyarország* 1918. március 26. 5.

ottani internált táborok tettek élő halottakká s beszélünk olyanokkal, akik Oroszország szívében valahol egy cseh felügyeletre bízott internált táborban éltek és szenvedtek, – akkor jusson eszünkbe a marosvásárhelyi internált tábor, ahol a tisztaságnál csak a szeretet nagyobb...⁶⁷

Új fejezetet jelentett az internáltakkal kapcsolatos írásokban, hogy ekkor már olyan cikkek is megjelentek, amelyek nélkülözték a direkt propagandát, és gyakorlatilag egy egyszerű beszámoló szintjén közölték az egy-egy hazatérő által elmondottakat. Ezekben közös volt a megbocsátásnak mint új erkölcsi elemnek a felbukkanása, valamint hangsúlyosabban jelent meg a honvágtyól szenvedő internált civil képe.

A három évet francia internálótáborban eltöltő Buza Barna⁶⁸ későbbi miniszterrel a *Világ* készített riportot. Az élményeit elmesélő Buza – a háború korábbi szakaszában keletkezett írásokkal szemben – nem ostromozta hosszasan a franciákat, és a cikk írója is kevesebb teret szentelt ennek a kérdésnek, kiemelve a riportalany megértését, erkölcsi felülemelkedését a fogva tartók által elkövetett méltánytalanságokon.⁶⁹

Ehhez hasonló hangnemben íródott Kémeri Nagy József festőművész máltai és angliai fogva tartásáról szóló beszámoló a *Vasárnapi Ujság*ban: a terjedelmes írásban már alig volt jelen az ellenfelet korábban oly jellemző lekicsinylés, a megszövegezés inkább egy érdekes kaland elbeszéléséhez hasonlított.⁷⁰

Szintén a *Vasárnapi Ujság*ban jelent meg az Oroszország északkeleti, a vologdai kormányzóság területére internált magyarokról szóló riport, amely már szinte pozitív színben tüntette fel a fogvatartókat. Az Enyedy Barnabás által jegyzett riportban viszonylag kevés, az ellenségre vonatkozó dehonesztáló jelzőt találunk, jellemzőbb a tárgyilagos hangnem, sőt a pozitívumok megemlítése is, nem megfélemlítve természetesen a „nehéz rabság idejében égető fájdalmak” megemlítéséről.⁷¹

Érdekes, szinte 180 fokos fordulatot vett a téma tárgyalásában a *Pesti Futár* nevű, 1917-től megjelenő bulvárlap. Az újság 1918 novemberében adott közre egy riportot, amely a magyar fővárosban és környékén élő franciákról közölt érdekességeket. A cikk hangvétele még csak nem is hasonlított a háború eleji vagy akár csak az 1917-ben használt narratívára. A szerző a franciákat, akik addigra már megnyerték a háborút, rokonszenves, Budapestért és a magyar kultúráért rajongó emberekként mutatta be, akik ugyanúgy a háború áldozatai, mint azok a magyarok, akiket Franciaországban internáltak. Talán ez az első olyan írás,

⁶⁷ Vákár P. Artúr 1918: A marosvásárhelyi internált táborban. *Magyarország* 1918. március 26. 5.

⁶⁸ Buza Barna (1873–1944) politikus, miniszter, ügyvéd. 1918. október 31. és 1919. március 21. között a Károlyi-, majd a Berinkey-kormány földművelésügyi minisztere volt.

⁶⁹ „Mint intelligens, megértő ember, nem ítéli el túlságosan a franciákat azért, mert határtalanul belátástalanok a foglyakkal internáltjaikkal szemben és – úgy látszik– szeretne menetségeket keresni számukra.” Dr. Cobor Péter 1918: Látogatás Búza Barnánál. *Világ* 1918. január 3. 5.

⁷⁰ Kémeri Nagy József 1918: Angol fogolytáborban. *Vasárnapi Ujság* 1918. február 24. 116–117.

⁷¹ Enyedy Barnabás 1918: Magyar internáltak élete a Jeges-tenger mellett. *Vasárnapi Ujság* 1918. augusztus 11. 468–469.

amelyik a korábbi klisészerű propagandaszólások helyett valóságosabb képet alkotott a Magyarországon rendőri felügyelet alatt élő – ez esetben francia – külföldiek élményeiről.⁷²

KÜLFÖLDI FOGVATARTOTTAK MEGJELENÉSE A PROPAGANDÁBAN

A sajtópropagandában különösen értékesnek bizonyultak az olyan megnyilvánulások, amelyek maguktól az itt őrzött külföldiektől származtak. Ilyen volt többek között az az 1914 végén először a váci helyi sajtóban, de később más, nagyobb példányszámú lapban is megjelenő hír, amelyben arról írtak, hogy egy Vácon fogva tartott francia internált levelet küldött a *Le Matin* párizsi újságnak.⁷³ André Ruysen (a cikkben Rissert) tanár a *Váci Hírlap* közlése szerint arról tudósította honfitársait, hogy milyen jó dolga van neki és polgártársainak a magyar internálótáborban. Egyúttal kérte a francia kormányt, bánjon jól a francia földön őrzött magyar állampolgárokkal. A levelet ugyan Ruysen írta, de a sajtó tudni vélte, hogy több francia internált szintén aláírta.⁷⁴ A történetről azután a helyi sajtó lehúzott még egy bőrt: 1915 februárjában jelent meg, hogy egy meg nem nevezett és állítólag La Rochelle-ben fogva tartott magyar internált olvasta a *Le Matin* által leközlött levelet, és ezen felbuzdulva ő és más társai arra kérték Rissert-t, hogy írjon közvetlenül a francia belügyminiszternek az ott internált magyarok érdekében.⁷⁵

Szintén ezt a vonalat képviselik az angol állampolgárokra vonatkozó cikkek, melyek szintén az erkölcsi fölény alátámasztására szolgáltak. Ezek éles kontraszttal készült beszámolók, amelyekben egy frissen hazaérkezett magyar internált és a nálunk rendőri felügyelet alatt, de tulajdonképpen szabadon élő külföldi állampolgár történetét állították párhuzamba. A *Világ* például Budapesten élő angolokat szólaltatott meg, mintegy annak bizonyítékeként, hogy nekik milyen jól megy a soruk a magyar hatóságok jóvoltából, szemben az angliai táborokban élő internáltak helyzetével.⁷⁶ Ezekben a riportokban olyan mondatok is elhangzottak

⁷² Kaczér Vilmos 1918: Rajzok és fotográfiák a Pesten élő franciákról. *Pesti Futár* 1918. november 22. 4–7.

⁷³ A Hadfelügyeleti Bizottság Sajtóalbizottsága felelt azért, hogy az egyes szerkesztőségek melyik eseményt hogyan kezeljék. A bizottság szoros kapcsolatot tartott fenn a szerkesztőségekkel, naponta akár többször is tájékoztatta, instruálta őket. Buzinkay 2016: 317.

⁷⁴ N. N. 1914e: A váci franciák jó bánásmódot kérnek a Franciaországban lévő magyaroknak. *Váci Hírlap* 1914. december 23. 2. A levél valóban létezett, és a francia lap le is közölte. 1914. december 19-i keltezéssel írta alá Ruysen mellett Francisque Calezan (Lyon), Henri Lavergne (Moissac), Paul Leclerc (Bécs) francia internált. N. N. 1914f: Des Français internés en Hongrie déclarent être bien traités. *Le Matin* 1915. január 14. 4. A közlést, kis késéssel más lapok is átvették, például a *Világ* (1915. január 26. 8).

⁷⁵ N. N. 1915g: Franciaországban internált honfitársaink – egy Vácon lakó franciához. *Váci Hírlap* 1915. február 28. 2. A cikk szerint Rissert a feleségének írt levelében kérte az illetékeseket, hogy javítsanak a franciaországi internált magyarok sorsán. A levélre és tartalmára vonatkozólag semmilyen bizonyíték nem került elő.

⁷⁶ Szenes Béla 1915: Angolok Magyarországon. *Világ* 1915. január 7. 9.

a külföldi riportalanok szájából, amelyek arról szóltak, hogy morálisan nagyon kínos számukra ez a helyzet, olyannyira, hogy még az angol miniszterelnöknek is táviratot küldtek(!) annak érdekében, hogy hazájukban bánjanak jobban az ottani magyar internáltakkal.

A *Világ* 1916-ban szemlézett egy, a *The Times*-ban megjelent, egykori angol internálttól származó beszámolót.⁷⁷ A Budapesten rendőri felügyelet alatt élő, nem nevesített személy elsősorban „alulnézetből” tett megállapításokat a magyar viszonyokról. Itt sem hiányozhat a magyar hatóságoknak a külföldiek irányába tanúsított gáláns viselkedése, a jó bánásmód és a lovagiasság kihangsúlyozása, és olyan állítások, hogy az angol állampolgárságú személyek internálótáborba zárásának „mindig az illetők ostobasága és tapintatlansága volt az ok[á]”.⁷⁸ Az írás nem volt mentes némi antiszemita felhangtól, valamint az is érdekes, hogy a helyi cenzúra nem húzott ki néhány olyan részt, amelyik rossz színben tüntette fel az osztrák uralkodó osztályt. A cikkből természetesen nem hiányozhatnak az olyan részek sem, amelyek a magyar árubőséget, a jólétet és a katonai helyállást dicsérik.

A Ruyssen/Rissert-féle levélhez hasonlított az osztrák *Welt Blatt* hasábjain 1917-ben megjelent rövid írás, amelyet egy bizonyos Mario di Rocco írt a tápiószügyi táborban őrzött olasz internáltak nevében.⁷⁹ A cikk szerint Rocco a központi hatalmak béketapogatózásán felbuzdulva nyílt levélben kérte az olasz miniszterelnököt, hogy az legyen tekintettel a magyar kormány kezdeményezésére, valamint kifejezte: „melegen reméljük, hogy ezt a kezdeményezést az emberiség utáni vágyakozása indokolja”. Levelének végén annak a reményének adott hangot, hogy „anyaországunk nem gördít akadályt a sikeres tárgyalások útjába”.⁸⁰ Érdekes kérdés, hogy mi vezethetett oda, hogy internált külföldiek levelet írjanak saját hazájuk kormányának, sajtójának.⁸¹ Sem az internálótáborokban, sem a rendőri felügyelet alatt élők esetében nem lehet kizárni valamilyen kedvezmény megígérését a hatóságok részéről, ahogyan nem lehet kizárni a nyomásgyakorlást, kényszert sem, ami az éllemezési, fogva tartási körülmények javítását, vagy más, kisebb kedvezmények megadását, illetve megvonását is magába foglalhatta.

⁷⁷ A sajtó egyik legnagyobb nehézsége az ellenséges országokból származó hírek beszerzése volt, ami a semleges Svájc és Svédország újságjaiból volt lehetséges. Buzinkay 2016: 317.

⁷⁸ N. N. 1916d: Magyarok jósága. *Világ* 1916. június 6. 1.

⁷⁹ Mario di Rocco (máshol Mario Rocco) valóban a tábor lakói között volt. Egy 1917 decemberében keletkezett irat szerint azonban abban az évben – közelebről nem meghatározott időpontban – meghalt. MNL PML IV.429.a. 48. doboz. 4182/1917. Jegyzőkönyv a tápiószügyi táborban internált dr. Mario Rocco hagyatéka ügyében. 1917. szeptember 7.

⁸⁰ N. N. 1917h: Italienische internierte für das Friedensanbot der Mittelmächte. *Welt Blatt* Februar 16, 1917. A levél talán az 1916. december 12-én a központi hatalmak által tett békeajánlattal állt kapcsolatban. Galántai 1974: 296. A cikk, benne a levéllel, egy nappal később megjelent a *Vorarlberger Volks Blatt*-ban is. A cikkben leírtak több szempontból is ellentmondások. Egyrészt a címben még a központi hatalmakat említik, másrészt utána a magyar kormány békejavaslatát. A magyar kormány egymaga nem küldhetett volna semmilyen felhívást az antantnak, mivel bármilyen különbékéről csak Ausztria–Magyarország képviselői tárgyalhattak volna.

⁸¹ Az általam vizsgált magyar újságokban nem találtam nyomát Rocco levelének.

Rocco például a fennmaradt források szerint morfinista volt, így, mint szenvedélybeteg nem lehetett nehéz rávenni a levél megírására.⁸²

A sajtó azt próbálta sugalmazni, hogy az itt internált külföldiekre valamilyen morális teherként nehezedik az az ellentmondás, miszerint velük Magyarországon jól bánnak, ám ezzel szemben a Magyarországgal hadiállapotban álló hazájukban fogva tartott magyar állampolgárok helyzete mennyire nehéz. Ezt a fajta narratívát olykor – óvatosan megfogalmazva – a megjelent írások is alá kívánták támasztani, sőt a sajtóban ekkor már háborúellenes szövegek is felbukkantak.⁸³ Ilyen volt egy bizonyos Juliette kisasszony erősen propagandaízü esete is: ő Nagyváradon élte mindennapjait rendőri felügyelet alatt. A cikk szerint a jószágos, a városban őrzött internált civileknek mindig segítő és velük kedves városi rendőrkapitány a hölgy levelét eljuttatta a szüleihez. Ők a válaszlevelükben a magyart kultúrnemzetnek nevezik, szomorúan festik le a francia állapotot, és egyértelműen háborúellenes kijelentéseket tesznek. A cikk célja – függetlenül attól, hogy az eset megtörtént-e vagy sem – a már jól ismert pozitív magyar mentalitást megjelenítő panelekkel együtt annak sugalmazása, hogy a „másik oldal” belefáradt a vérontásba.

A propaganda egyik fő célja tehát annak bizonyítása volt, hogy az internált külföldi állampolgárok semmiben sem szenvednek hiányt, és jól érzik magukat a magyar (és osztrák) internálótáborokban – már, ha egyáltalán táborokba kerültek.⁸⁴ Ez az állítás természetesen akkor volt igazán autentikus, ha maguktól az érintettektől jött.

A magyar sajtó mellett néhány osztrák újságban is felbukkantak a magyarországi táborokban őrzött, ellenséges országok állampolgáiról szóló híradások. Ezek a lapok is elsősorban a magyar kormány pozitív viszonyulását hangsúlyozták, amikor magyarországi tapasztalataikról adtak hírt. Feltehetően az osztrák lapok több esetben is a korábban a témáról szóló magyar híreket szemlézték, és azok alapján írták meg saját tudósításaikat, de néha más módon jutottak információkhoz.⁸⁵ Például Castro spanyol követnek az aszódi koncentrációs telepen tett, már említett, látogatásról az osztrák *Neue Freie Presse* is beszámolt egy bővebb tudósításban. A lap szerint Sándor János belügyminiszter minden neki

⁸² MNL PML IV.429.a. 1705/1916. A Tápiósülyre utasított dr. de Rocco Mario olasz állampolgár gyógyszerrel való ellátása. 1916. március 22. Mario de Roccót előbb Szegedről Temesvárra, majd onnan a tápiósülyi táborba szállították át. A kísérődokumentumban az olvasható, hogy olyan mértékű morfinizmusban szenved, hogy „a napi 0,75 gramm morfiumot nem nélkülözheti”.

⁸³ A növekvő háborús fásultság miatt a lapok – ha nem akarták elveszíteni olvasótáborukat – egyre nyíltabban adtak hangot a növekvő háborúellenes hangulatnak. Vö. Mucsi 1984: 196.

⁸⁴ Magyarországon az I. világháború alatt nagyon kevés külföldi állampolgár került internálótáborba. Legnagyobb részük a fogva tartás jóval enyhébb, egyúttal humánusabb módját jelentő rendőri felügyelet alatt élte a mindennapjait: engedéllyel utazhatott, munkát vállalhatott, illetve lehettek kapcsolatai magyar vagy más államok állampolgáraival, de mindezt jelentkezési kötelezettség mellett tehetette. Somogyi 2023: 303.

⁸⁵ Az osztrák és a magyar lapok minden bizonnyal a kormányzati és katonai sajtófelügyeleti hatóság utasítására is közöltek ilyen tartalmú cikkeket.

alárendelt szervezetet arra utasított, hogy az ellenséges államokhoz tartozókat a leghumánusabb eljárásban részesítsék, ennek megfelelően pedig az államtitkárok is azt várták el a beosztottaiktól, hogy „a fogvatartottak sorsát amennyire csak lehet, enyhítsék”. Természetesen a cikkben szereplő, Aszódon őrzött külföldiek „hálások” voltak a magyar kormánynak, és elismerően szóltak „az emberbaráti bánásmódról, amiben részesülnek”.⁸⁶

A magyar kormánynak az erőteljes propaganda kifejtése mellett fokozott figyelmet kellett fordítania arra is, hogy a táborokban előforduló visszaélések semmiképpen se jussanak a hazai vagy a külföldi közvélemény tudomására. Ez ugyanis annálta volna azt az elsősorban a brit külügyi diplomáciában elterjedt vélekedést, mely szerint a Magyarországon fogva tartott nyugati, de főként brit állampolgárokkal a kormány humánus módon bánik.⁸⁷ Ezért volt olyan fontos, hogy amikor egy-egy eset napvilágra került, a sajtót minden módon távol tartsák attól, hogy esetleg nem kívánt információkat osszon meg a közvéleménnyel.

PROPAGANDA VERSUS VALÓSÁG

Érdekes kérdés, hogy valójában mekkora volt a különbség a propaganda és a valóság között. Nyilván nem lehet komolyan gondolni, hogy a sajtóban megjelent írások, amelyek a Magyarországon fogva tartott külföldiek esetében kizárólag a fogva tartás „pozitív” oldalát domborították ki, mindenben meg is feleltek a valóságnak.⁸⁸ Az, hogy az egyes táborokban történt atrocitások nem kerültek az újságok lapjaira, arra is visszavezethető, hogy a hatóságok a cenzúra eszközével élve nem is engedték (volna) azt a nagyközönség elé tárni. Továbbá az eddigi kutatások azt mutatják, hogy magyar újságíróknak feltehetőleg nem is engedélyezték az egyes táborok meglátogatását.

Példaként lehet említeni, hogy a váci internálótáborban éppen felsőbb utasításra igyekeztek megakadályozni a fogva tartottak és az oda látogató semleges diplomaták, vöröskeresztes missziók közvetlen érintkezését.⁸⁹ Ugyancsak a váci táborra vonatkozatható eset volt az, amikor 1917 tavaszán egy, a táborból feltehetőleg titokban kijutatott levél révén az illetékesek számára kiderült, hogy az őrség több alkalommal is bántalmazta a fogvatartottakat, valamint fény derült a táboron belül uralkodó, elképesztő mértékű korrupcióra is. Ezekből

⁸⁶ Befindung der Konzentrationslager in Ungarn durch Spanischen Botschafter. *Neue Freie Presse* April 30, 1915. 6.

⁸⁷ Lásd erről a 91. számú lábjegyzetet.

⁸⁸ A „másik oldalt” illetőleg a kérdéstről a francia internálótáborok relációjában, szélesebb körű levéltári kutatások hiányában, nem lehet minden kétséget kizárólag nyilatkozni. A londoni National Archives és London Metropolitan Archives iratanyagában erre vonatkozólag nem találtam adatot a 2017-ben végzett kutatásaim során. A brit és a francia lapokban megjelenő, az internáltakra vonatkozó propaganda tartalmának és mennyiségének vizsgálata egy jövőbeni kutatás részét képezi.

⁸⁹ Somogyi 2023: 174.

természetesen semmi sem olvasható az újságokban, beleértve az egyébként meglehetősen jól értesült helyi sajtót is.⁹⁰ Az elkövetett visszaélések napvilágra kerülése súlyosan csorbította volna a pozitív brit vélekedést a magyar bánásmódról.⁹¹ Az ügy azonban a cenzúrának köszönhetően nem jutott a magyar és a nemzetközi közvélemény tudomására. A brit külügyi iratokban sem akadtam annak nyomára, hogy az Amerikai Egyesült Államok budapesti konzulátusa a brit külügyi diplomácia tudomására hozta volna az ügyet, amely, ha kiderül, komoly hatást gyakorolhatott volna a brit (és francia) internálótáborokban őrzött magyar és osztrák állampolgárok fogva tartási körülményeire vagy a velük való bánásmódról.

A ceglédi internálótáborból is csak nagyon kevés információ jutott ki a külvilágba – legalábbis amennyiben a helyi sajtóból szeretnénk tájékozódni –, a tápiósyiból pedig gyakorlatilag semmi. Az is érdekes, hogy azok a táborok, amelyekben például magyar állampolgárságú nemzetiségieket (szerbeket, románokat, olaszokat, ruténeket stb.) tartottak fogva, nem keltették fel a sajtó érdeklődését. Ennek feltehetőleg az lehetett az oka, hogy a tulajdonképpen „belső ellenségként” kezelt magyar állampolgárságú internáltaknak egyszerűen nem volt propagandaértékük.⁹²

Más volt a helyzet az úgynevezett koncentrációs telepekkel, amelyekbe az újságírók sokkal könnyebben eljuthattak, és megírhatták, hogy milyen remekül élnek ott az emberek a számukra kijelölt kényszerlakhelyen. Vagyis ezek a telepek egyfajta kirakatként is szolgáltak, de a levéltári iratanyag kontrollforrásként való alkalmazása rámutat arra, hogy az ilyen helyeken őrzött személyek a falak, a szögesdrót és a fegyveres katonák jelenléte nélkül is megfosztattak a szabadságuktól.

A Magyarországon rendőri felügyelet alatt élő külföldiekkel való bánásmód pozitív példáját igyekezett bemutatni 1917 tavaszán a *Pesti Napló*-ban megjelent terjedelmes írás is, amely az Aszódon őrzött külföldiek életét tárta az olvasók elé. A településen élő tucatnyi, főleg nyugati országból származó civil – az írás alapján – jól beilleszkedett a település életébe. A cikk elsődleges megállapítása szerint a magyar hatóságok hozzáállásának köszönhetően az akkor már évek óta a városban élő külföldiek remekül érezték magukat, bár sokatmondó a cikk végén a telep felett ellenőrzést gyakorló aszódi főszolgabíró megjegyzése, miszerint:

⁹⁰ A váci internálótáborban történelemmel kapcsolatban lásd: Somogyi 2021: 405–417.

⁹¹ A pozitív brit véleményről levéltári iratok tükrében lásd például: TNA FO 383/5. No. 78.564/1915. Treatment of British subjects in Hungary. 22 June, 1915.; uo. 383/5. No.187.903/1915. Report on class “A” confines at Aszód, Hungary. 16 October, 1915.; uo. 383/118. No.110.455/1916. Report on camp at Vác. 8 June, 1916.; uo. 383/360. No. 116.501/1918. Swedish Legation’s report. 2 November 1918.; Somogyi 2023: 306.

⁹² A háború végén ez némileg megváltozott, és megjelentek olyan írások is, amelyek rávilágítottak egy-egy táborban történt visszaállásra. Ilyen volt például a *Köztársasági Ujság* tudósítása az egykori aradi internálótáborról 1918 végén. N. N. 1918: Temető a vársáncban. *Köztársasági Ujság* 1918. december 22. 2. A sajtó más visszaéléseket is bemutatott az aradi táborban. Például a *Fris Ujság* 1917 tavaszán számolt be egy perről, amelyet a tábor volt parancsnoka ellen sikkasztás és visszaélés miatt indítottak. N. N. 1915h: Egy huszáralezredes a vádlottak padján. *Fris Ujság* 1917. március 11. 3.

„Nagyon liberálisan kezeljük őket, ők is meg vannak elégedve mindennel. Persze a sorsuk még sem irigylésre méltó. [...] De már maga az, harmadik éve itt élni, maguk között és csak néha kimozdulni egy-egy napra, az sem kellemes... nem is csodálom, ha elvágyakoznak...”⁹³

A lokális kisközösségekben hamarabb fény derült a hivatalos propagandának ellentmondó eseményekre. Ez a jelenség elsősorban a vidéken működő sajtóban érhető tetten. A *Váci Hírlap* már 1916-ban – egyébként tárgyilagos hangon – írt a helyi nők és az internált külföldi férfiak közötti házasságokról: 1916 végéig öt frigy köttetett a sajtó szerint, ráadásul az újdonsült arák között volt olyan is, akinek az előző férje korábban a szerb fronton esett el.⁹⁴ Ez abból a szempontból érdekes, hogy a jelek szerint egy kisebb közösséget jóval kevésbé befolyásolt a masszív propaganda, amit talán az is mutat, hogy a közösség nőtagjai házasságot kötöttek az ellenséges ország internált férfi állampolgáraival.⁹⁵

* * *

Matthew Stibbe szerint az 1914–1918-as háború kultúrájában a civil internáltakat másnak tekintették, mint a hadifoglyokat, ahogyan az ellenséges civilek és deportáltak hadifogolyként való fogvatartásának célja, gyakorlata és kulturális jelentése is más volt, mint a csatatéren elfogott katonáké.⁹⁶ Ez a megközelítés a magyar sajtóban alkalmazott propagandában is tetten érhető. A világháború alatt megjelenő, civil internáltakkal (és hadifoglyokkal) kapcsolatos írásokról elmondható, hogy azokban nagy szerepet kapott a velük való pozitív bánásmód bemutatása és annak propagandisztikus felhasználása.

Z. A. Dennes megállapítása a világháború alatt alkalmazott propagandáról általánosan is érvényes. Dennes szerint a brit honi propaganda jelentős mértékben épített az ellenség kezébe került civilekkel való barbár és megalázó viselkedésre, különösen, ha azt nőekkel és gyermekekkel szemben tanúsították.⁹⁷ Ez a tendencia csaknem mindegyik hadviselő ország esetében tetten érhető, hiszen a nőekkel és a gyermekekkel való barbár bánásmód etikai szempontból „vörös vonalnak” számított, és kitűnő muníciót szolgáltatott az ellenség démonizálásához.⁹⁸

A témában megjelent írások alapvetően két narratívát tartalmaztak. Egyfelől a magyar állampolgárokkal a külföldi táborokban történt szörnyűségeket ecsetelték – többnyire a hazatérők elmondásai alapján. Másfelől a magyar kormány erkölcsi nagyságát, lovagiasságát dicsérték azzal kapcsolatban, ahogyan az ország

⁹³ Bodó Pál 1917: Farmbis Club and Whisky Sanatorium. *Pesti Napló* 1917. március 20. 10.

⁹⁴ N. N. 1916: Nősülnek az internáltak. *Váci Hírlap* 1916. december 10. 3. A vidéki lapok egy részét átnézve több hasonló példát is fel lehetne sorolni.

⁹⁵ A váci születési anyakönyvi másodpéldányok vizsgálatából az is kiderül, hogy 1915 és 1918 között öt olyan gyermek született, akinek az édesanyja feltehetőleg vagy minden kétséget kizárólag magyar állampolgárságú váci lakos volt. MNL PML XXXIII.1. 1914–1918.

⁹⁶ Stibbe 2019: 15.

⁹⁷ Dennes 2012: 188.

⁹⁸ Szarka–Katona–Csillag 2014: 14.

területén internált külföldi állampolgárokkal bánt, és ezzel erkölcsi győzelmet is aratott az ellenség felett. A külföldi internáltakkal való jó, valamint a külföldön (különösen Franciaországban) internált magyarokkal való rossz bánásmód bemutatása, összevetése a háborús propaganda szerves részét képezte. Ugyanakkor az a tény, hogy a magyar állampolgárságú nemzetiségi internáltak teljes egészében kimaradtak a háborús propagandából, ékes bizonyítéka annak, hogy a magyar kormány és a közvélemény mennyire nem tekintette fontosnak a nemzetiségiekkel való humánus bánásmódot.

Az eddig vizsgálat alá vont sajtótermékekről megállapítható, hogy a témához való hozzáállásukat nem különösebben befolyásolta, hogy az orgánum milyen politikai nézeteket képviselt.⁹⁹ A háború első éveiben a vizsgált újságok (is) „beálltak” a háborús retorikába, és cikkeiket politikai oldaltól függetlenül az ellenség dehumanizálása, erkölcsi síkon való legyőzése jellemezte. Ez a törekvés, a háborús kifáradás miatt 1917-re némileg vesztett az erejéből. 1918 első felére a hangnem tárgyilagossá vált, néhány esetben már pozitív színben is feltűntették az internált külföldieket.¹⁰⁰ Az év második felében pedig a háborús összeomlás és a forradalom hatására a propaganda ezen része elhallgatott.

Érdekes kérdés, hogy a magyar sajtóban miért kapott olyan nagy hangsúlyt – különösen a háború első két évében – a franciaellenes propaganda. Véleményem szerint ennek több oka is lehetett. Egyrészt az, hogy a háborút megelőző években jelentős számú magyar élt Franciaországban, és emiatt a harcok kirobbanásakor a francia hatóságok egy nagyobb közösségből választhatták ki azokat, akiket internálásra ítélték. Másrészt, amikor 1914 második felében megkezdődtek a repatriálások, meglehetősen hajmeresztő hírek érkeztek a franciaországi bánásmódról és a táborokban uralkodó körülményekről.¹⁰¹ A sajtópropaganda – tagadhatatlanul jól ráérezve erre a támadható területre – olyan érvrendszerre fűzte fel mondanivalóját Franciaországgal kapcsolatban, hogy azzal megsemmisítesse a franciákkal kapcsolatos, a köztudatban elterjedt pozitív sztereotípiákat, mint például az udvariasság vagy a lovagiasság. Ám a legnagyobb fegyvertényként azt kezelte, hogy a francia gondolatiság központi elemét – a szabadság, testvériség, egyenlőség elvét – maguk a franciák vették semmibe azáltal, ahogyan a háborús ellenfeleik náluk élő állampolgáraival bántak. A cikkekben visszatérő elem volt az olyan hétköznapi emberek szenvedéstörténetének prezentációja, akik

⁹⁹ Ezen a ponton ismét el kell mondani, hogy jelen tanulmány mintegy pillanatfelvételnélként ábrázolja a helyzetet, a teljesebb kép kialakításához további kutatás szükséges, még több újság bevonásával.

¹⁰⁰ Ez nem tartotta vissza a lapokat attól, hogy hírt adjanak az elsősorban szerb, orosz és román internáltak által elkövetett bűncselekményekről, és ez akár implicit propagandaként is értelmezhető.

¹⁰¹ A francia táborokban tapasztaltakról, és a francia közhangulatról bőséges leírásokat találni mind a sajtóban, mind a belügyminisztériumi iratanyagban. Az igazsághoz hozzátartozik, hogy – ahogy más hadviselő országok kormányait – a francia kormányt is készületlenül érte a nagyszámú civil internált elhelyezésének és élelmezésének a megoldása. A kezdeti nehézségek után 1915 elejétől valamelyest javult az élelmezés és elszállásolás helyzete.

Franciaországra mint a kulturált világ központjára tekintettek, vagy ott keresték boldogulásukat, és akiknek ebbe vetett hitét lerombolta a franciák irányukba tanúsított, barbár bánásmódja.

A világháború alatt a szembenálló felek mindent elkövettek, hogy a tömegkommunikáció eszközeivel is erősítsék pozícióikat, mozgósítsák saját országot, elnyerjék a semleges államok szimpátiáját, illetve jelentős energiát áldoztak arra, hogy lejárássák az ellenfelet, gyűlöletet szítsanak iránta, semlegesítve ezzel a másik fél hasonló irányú tevékenységét.¹⁰² A honi propaganda jelentős mértékben épített a franciák (ritkábban az angolok) nőikkel és gyermekekkel szemben tanúsított, barbár és megalázó viselkedésére. A sajtóban jól tetten érhető az a törekvés is, hogy a magyarok kihangsúlyozzák a saját, az ellenséges idegenekkel szembeni humánus bánásmódjukat, ellentétbe állítva azt az ellenség barbár viselkedésével.¹⁰³ A magyar sajtóban folyamatosan alkalmazták az olyan kommunikációs és propagandaelemeket, mint például a lovagiasság és az erkölcsi értelemben vett felülemelkedés hangsúlyozása.

Annak érdekében, hogy a kutatás minél tágabb spektrumot öleljen fel, érdemes lett volna megvizsgálni néhány olyan vidéki település lokális sajtótermékeit is, ahol nagyobb számban éltek rendőri felügyelet alá helyezett külföldi kitelepítettek, illetve ahol internálótábor vagy koncentrációs telep működött.¹⁰⁴ Ettől végül eltekintettem, mert egyrészt meghaladta volna a tanulmány megadott területi kereteit, másrészt pedig azért, mert az ezen városi sajtótermékek propaganda szempontú feltárásával járó, kiterjedt kutatómunka elvégzése még várat magára.¹⁰⁵

FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára (MNL PML)

IV.429.a. Gyömrői járás főszolgabírójának iratai, általános iratok, 1913–1925.

XXXIII.1. Anyakönyvi másodpéldányok levéltári gyűjteménye, 1895–1980.

The National Archives Kew, London (TNA) Foreign Offices (FO)

383. Prisoners. Austria–Hungary files.

Vác Város Levéltára (VVL)

V.98. Vác város rendőrkapitányának iratai, 1883, 1888, 1913–1919.

¹⁰² Olasz 2019: 119.

¹⁰³ Ezt a megközelítést a „barikád másik oldalán” álló felek is alkalmazták, például a brit sajtó is. Dennes 2012: 188.

¹⁰⁴ Az eddigi kutatások szerint ilyen város volt például: Kecskemét, Vác, Cegléd, Eger és Gyöngyös.

¹⁰⁵ A tanulmány szerzője szeretné kifejezni abbéli reményét, hogy néhány éven belül olyan, remélhetőleg könyv formájában megjelenő munkával állhat a tudományos közönség elé, amely jelen tanulmány kereteinél szélesebb spektrumban (például a vidéki sajtót is bevonva a kutatásba) vizsgálja az itt felvetett kérdéseket.

Az Est, 1914–1918.
Budapesti Hírlap, 1915–1918.
Friss Újság, 1915.
Köztársasági Újság, 1918.
Le Matin, 1915.
Magyarország, 1918.
Nemzeti Újság, 1942.
Neue Freie Presse, 1915.
Pesti Futár, 1918.
Pesti Hírlap, 1914–1918.
Pesti Napló, 1917–1918.
Tolnai Világlapja, 1915.
Váci Hírlap, 1914, 1915.
Vasárnapi Újság, 1914–1918.
Világ, 1915, 1918.
Vorarlberger Volks Blatt, 1916.
Welt Blatt, 1916.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Balázs Eszter 2016: A magyar társadalom önmozgósítása az első világháború elején. In: ifj. Bertényi Iván – Boka László – Katona Anikó (szerk.): *Propaganda – politika, hétköznapi és magas kultúra, művészet és média a Nagy Háborúban*. Budapest, 143–166.
- Buzinkay Géza 1993: *Kis magyar sajtótörténet*. Budapest.
- Buzinkay Géza 2016: *A magyar sajtó és újságírás története a kezdetektől a rendszerváltásig*. Budapest.
- Cull, Nicholas J. – Culbert, David – Welch, David 2003: *Propaganda and Mass Persuasion. A Historical Encyclopaedia, 1500 to the Present. ABC–Clio*. Santa Barbara, CA, 24–25.
- Dennes, Zoë Andrea 2012: 'A Question which Affects Our Prestige as a Nation'. *The History of British Internment, 1899–1945*. (PhD-dissertation.) University of Birmingham, Birmingham.
- Farcy, Jean-Claude 1995: *Les camps de concentration français de la Première Guerre mondiale, 1914–1920*. Paris.
- Galántai József 1974: *Magyarország az első világháborúban 1914–1918*. Budapest.
- Landgraf Ildikó 2015: Háború és béke képei a Vasárnapi Újságban az első világháború alatt. In: Klestenitz Tibor – Sz. Nagy Gábor (szerk.): *Médiatörténeti Tanulmányok 2014*. Budapest, 127–156.
- Mucsi Ferenc 1984: Sajtó, cenzúra Magyarországon az első világháború idején. *Történelmi Szemle* (27.) 1–2. 192–202.
- Olasz Lajos 2019: Sajtóirányítás és háborús propaganda az I. világháború időszakában. *Belvedere Meridionale* (31.) 2. 104–122. <https://doi.org/10.14232/belv.2019.2.6>.
- Panayi, Panikos 2012: *Prisoners of Britain. German Civilian and Combatant Internees during the First World War*. Manchester.

- Pollmann Ferenc 2015: A hadviselés átalakulása az első világháborúban: haditechnika, stratégia és propaganda. In: Tomka Béla (szerk.): *Az első világháború következményei Magyarországon*. Budapest, 45–54.
- Pollmann Ferenc 2016: Atrocitás-propaganda és az osztrák–magyar–szerb háború. In: ifj. Bertényi Iván – Boka László – Katona Anikó (szerk.): *Propaganda – politika, hétköznapi és magas kultúra, művészet és média a Nagy Háborúban*. Budapest, 75–86.
- Somogyi László 2016a: Magyar állampolgárok francia internálótáborokban az első világháború alatt. *újkor.hu* <https://ujkor.hu/content/magyar-allampolgarok-francia-internalotaborokban-az-első-világháború-alatt> – utolsó letöltés: 2023. október 10.
- Somogyi László 2016b: A Chandler Hale-jelentés 1915-ből. *ArchivNet* (16.) 1. https://archivnet.hu/hadtortenet/a_chandler_hale_jelentes_1915bol.html – utolsó letöltés: 2023. június 17.
- Somogyi László 2021: „... némelyeket a fegyver agyával tettelesen bántalmaztak...” Az erőszak formái a váci civil internálótáborban az első világháború alatt. In: Margittai Linda – Tomka Béla (szerk.): *Történelem és erőszak*. Szeged, 405–417.
- Somogyi László 2023: *Internálás és internálótáborok Pest-Pilis-Solt-Kiskun vármegyében az első világháború alatt*. Budapest.
- Stibbe, Matthew 2014: Enemy Aliens and Internment. In: Daniel, Ute – Gatrell, Peter – Janz, Oliver – Jones, Heather – Keene, Jennifer – Kramer, Alan – Nasson, Bill (eds): *1914–1918-online. International Encyclopaedia of the First World War*. Freie Universität Berlin, Berlin. https://encyclopedia.1914-1918-online.net/article/enemy_alien_and_internment?version=1.0 – utolsó letöltés: 2023. május 8.
- Stibbe, Matthew 2019: *Civilian Internment during the First World War*. London. <https://doi.org/10.1057/978-1-137-57191-5>.
- Szarka Anita – Katona Anikó – Csillag Katalin 2014: Első világháborús dokumentumok a Nemzeti Könyvtárban. In: Katona Anikó – Szarka Anita (szerk.): *Képpé formált háború. Az első világháború nemzetközi képes emlékei az Országos Széchényi Könyvtárban*. Budapest, 7–17.
- Takács Róbert 2017: Sajtó és propaganda a háború idején. In: Kaba Eszter (szerk.): *Háborús mindennapok – mindennapok háborúja. Magyarország és a Nagy Háború – ahogy a sajtó látta (1914–1918)*. Budapest, 9–37.
- Winter, Jay (ed.) 2014: *The Cambridge History of the First World War. Volume III. Civil Society*. Cambridge. <https://doi.org/10.1017/CHO9780511675683>.